

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГАФІАТУЛІНА АННА ВІКТОРІВНА

УДК 159.923:342.1]:378(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Лозова Ольга Миколаївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Співак Любов Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теоретичної
та консультативної психології;

кандидат психологічних наук
Ставицький Геннадій Анатолійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
асистент кафедри соціальної психології.

Захист відбудеться 30 січня 2018 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «_____» грудня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні трансформаційні зміни українського суспільства, що супроводжуються поляризацією та зниженням соціально-економічного рівня життя населення, зумовлюють політико-психологічні проблеми, зокрема, ризик сепаратизму, «відтік мізків» за кордон, неможливість подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, етнічного, мовного, міжрегіонального характеру.

Одним з основних факторів, що детермінують процес консолідації суспільства для демократичного розвитку держави, є формування національної самосвідомості її молодих громадян. Ключовим завданням «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. В контексті цього державного завдання важливими є дослідження, присвячені психологічним особливостям національної самосвідомості та розробці ефективних програм формування національної самосвідомості студентської молоді. Розвиток людини як члена національної спільноти відбувається протягом життя, закладається в процесі навчання та набуває найбільшої актуалізації в юнацькому віці. Питання формування національної самосвідомості стосується студентства як самостійної дієвої суспільної сили. Розуміння процесів формування національної самосвідомості у студентському періоді життя потребує ґрунтовних психологічних досліджень, зокрема виявлення її психологічних особливостей.

У низці сучасних досліджень розглядаються аспекти проблеми національної самосвідомості: питання співвідношення національного та етнічного в самосвідомості особистості (С. М. Бойко, Л. М. Дробіжева, Г. А. Ставицький, М. В. Фурса); сутність, структура і функції національної самосвідомості (М. Й. Боришевський, А. М. Березін, С. М. Бойко, В. В. Борисов, Й. Вирост); умови та особливості розвитку національної самосвідомості (Н. О. Євдокимова, В. Ф. Соколова, О. В. Шевченко); національна ідентичність та ідентифікація (М. Баретт, П. І. Гнатенко, В. М. Павленко, Д. В. Піонтковська, Е. Смітт).

На тлі зростаючої кількості досліджень національної самосвідомості проблема її формування є недостатньо розробленою в психологічній науці. В галузі педагогічної та вікової психології пошуком шляхів формування національної самосвідомості в юнацькому (студентському) віці займалися А. М. Березін, Л. М. Співак, В. Ф. Соколова. Проблема формування національної самосвідомості в студентському віці залишається відкритою й потребує ґрунтовного, комплексного наукового розв'язання як на теоретико-методологічному, так і на емпіричному рівні. Зокрема, необхідним вбачається вивчення змістових компонентів національної самосвідомості (індивідуальної та суспільної системи значень), встановлення співвідношення національної самосвідомості з іншими формами суспільної свідомості (етнічної, громадянської, політичної), а також проблеми регіональних особливостей національної самосвідомості молодих українців.

Соціальна значущість і недостатня розробленість теоретичних та прикладних аспектів проблеми формування національної самосвідомості студентів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка (2010-2014 рр.) «Філософські, освітологічні та методологічні засади компетентісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274) та теми Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (2015-2017 рр.) «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України (державний реєстраційний номер 0116U002960). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 5 від 24.03.2011 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24.04.2012 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз сучасних підходів до проблем змісту та формування національної самосвідомості студентської молоді.
2. Емпірично дослідити психологічні особливості національної самосвідомості студентів з урахуванням аспекту регіональної ментальності.
3. Визначити психологічні особливості формування національної самосвідомості студентів закладів вищої освіти.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму формування національної самосвідомості студентської молоді України.

Об'єкт дослідження – національна самосвідомість студентської молоді України.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування національної самосвідомості українських студентів.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали психологічні положення про сутність особистості та її розвиток (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн); теорії розвитку самосвідомості особистості (М. Й. Боришевський, М. В. Савчин, В. В. Столін, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова); психосемантичний підхід до вивчення свідомості людини (О. Ю. Артем'єва, О. Ф. Бондаренко, В. Ф. Петренко, О. Г. Шмельов); соціально-психологічні концепції та положення про сутність національної та етнічної ідентичності, свідомості та самосвідомості (М. Й. Боришевський, Ю. В. Бромлей, Л. М. Дробіжева, І. С. Кон, О. М. Лозова, В. М. Павленко, Е. Сміт, Г. У. Солдатова, Л. М. Співак, Т. Г. Стефаненко, С. О. Таглін, В. Ю. Хотинець, М. А. Чєпа, M. Barret); теорії та практики формування і виховання національної

самосвідомості (В. В. Борисов, Л. М. Співак, Д. О. Тхоржевський); філософські та соціально-психологічні засади вивчення ментальності, зокрема, регіональної ментальності (Г. В. Акопов, О. С. Баронін, Г. Д. Гачев, Л. Б. Костюк, О. В. Нельга, В. Ю. Попов, Р. Х. Симонян, А. В. Фурман).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань у дисертації використано такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних даних для уточнення сутності базових понять досліджуваної проблеми; *емпіричні* – констатувальний експеримент, формувальний експеримент, спостереження, бесіда, опитування, психодіагностичний метод для вивчення особливостей національної самосвідомості студентської молоді; *кількісної обробки даних* – визначення середніх значень, кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона) для виявлення кореляційних зв'язків між показниками компонентів національної самосвідомості, дисперсійний аналіз для з'ясування відмінностей у групах досліджуваних, факторний аналіз – для розкриття психосемантичних особливостей досліджуваних груп, *t*-критерій Стюдента – для перевірки ефективності програми формування національної самосвідомості. Обробку даних виконано за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS – версія 17.0.

Експериментальна база дослідження. Дисертаційна робота виконувалась упродовж 2010-2017 років. Емпіричне дослідження здійснювалось на базі закладів вищої освіти України (Київський університет імені Бориса Грінченка, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Бердянський державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) упродовж 2015-2017 років. Всього у дослідженні взяли участь 653 студенти II-V курсів віком від 19 до 23 років, серед них 448 дівчат і 205 юнаків.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає у тому, що *вперше* розкрито спільні та регіонально-специфічні змістові характеристики національної самосвідомості студентів-представників північної, південної, західної та східної регіональних ментальностей України: психосемантичні особливості самосвідомості, структуру ставлення до нації, колективну самооцінку; *поглиблено та розширено* зміст поняття національної самосвідомості як однієї з форм суспільної свідомості, що має соціально-політичне походження – з одного боку, та етнічно-культурне підґрунтя – з іншого; *уточнено* структуру національної самосвідомості, компоненти якої мають зовнішню (образ нації) та внутрішню (образ себе як представника нації) репрезентації; *подальшого розвитку набули* наукові положення про особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: необхідність сприяння інтенсифікації відчуття відповідальності за свою національну спільноту, зацікавленості та симпатії до своєї нації, усвідомленню власних національно-психологічних рис; врахування психосемантичної специфіки національної самосвідомості студентів; врахування регіональних особливостей національної самосвідомості студентської молоді

(варіативності субетнічної приналежності – для студентів західного регіону України; високих показників значущості себе як представників національної спільноти – для студентів північного регіону України; домінування регіональної приналежності – для студентів східного регіону України; високого рівня національного самозвинувачення – для студентів південного регіону України).

Практичне значення полягає у розробці й апробації діагностичного і методичного інструментарію дослідження психологічних особливостей національної самосвідомості українських студентів, які можуть стати основою визначення рівня національної самосвідомості студентської молоді України; у розробці та впровадженні програми формування національної самосвідомості студентів з урахуванням аспекту регіональної ментальності. Емпіричні дані, теоретичні положення та висновки дисертаційного положення можуть бути використані під час навчання в закладах вищої освіти з метою оптимізації гармонійного розвитку у студентів національної самосвідомості та підвищенню ефективності процесу їх усвідомлення себе як громадян України. Отримані результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки фахівців з психології під час викладання навчальних дисциплін з вікової, педагогічної, соціальної психології та етнопсихології.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-44/720 від 05.07.2017 року), Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 143-н від 27.09.2017 року), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/1383 від 05.07.2017 року), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 1701 від 21.08.2017 року), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/1963 від 10.07.2017 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження представлено на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 2011 р.); «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017 р.); Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (м. Київ, 2017 р.); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Соціальна робота як чинник гуманізації суспільного буття: український та міжнародний досвід» (м. Чернігів, 2010 р.); «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2011 р.), а також неодноразово обговорювались на засіданнях кафедри практичної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (2010-2012, 2015-2017 рр.).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дослідження висвітлено в 11 одноосібних публікаціях, з яких 5 – у наукових фахових виданнях України в галузі психології, 2 з яких включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (218 найменувань, з них 21 – англійською мовою), 10 додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації

становить 199 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 150 сторінках. Робота містить 21 таблицю, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи, розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи; наведено відомості про апробацію і впровадження одержаних результатів, їх висвітлення у публікаціях; представлено дані щодо структури та обсягу дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні основи дослідження національної самосвідомості особистості»** проаналізовано і описано сучасні підходи до вивчення національної самосвідомості особистості; проаналізовано феномен національної самосвідомості, її структуру та функції; розглянуто співвідношення понять «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість», «національна свідомість» та «національна самосвідомість», «самосвідомість» та «ментальність»; представлено модель національної самосвідомості; розкрито вікові особливості розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці.

З метою уточнення термінологічного апарату здійснено аналіз дефініцій національної самосвідомості та близьких понять (суспільна свідомість, етнічна самосвідомість, ментальність), наукових поглядів на її сутність та структуру (А.М. Березін, М. Баррет, М.Й. Боришевський, С.М. Бойко, Ю.В. Бромлей, О.А. Міхневич, В.М. Павленко, Е. Сміт, Г.У. Солдатова, Л.М. Співак, В.Ю. Хотинець та ін.).

Теоретичний аналіз проблеми співвідношення національної та етнічної самосвідомості (А.С. Баронін, А.М. Березін, С.М. Бойко, О.М. Лозова, М.В. Фурса, Л.М. Співак, Г.А. Ставицький) дав змогу визначити відмінність між цими формами суспільної свідомості через аналіз висхідних понять «нація» та «етнос». Нація постає поліетнічною, надетнічною, однак не позаетнічною єдністю. Національна самосвідомість визначається як одна з форм суспільної свідомості, що має соціально-політичне походження – з одного боку, та етнічно-культурне підґрунтя – з іншого; виникає в процесі суспільного буття та життєдіяльності нації.

Національна самосвідомість особистості здебільшого розглядається науковцями як саморефлексивний рівень національної свідомості (Т.М. Бойко, Л.М. Співак); як система уявлень індивіда про себе як представника певної нації (О.С. Баронін, М.Й. Боришевський); як сукупність національно релевантних елементів (В.В. Борисов, В.І. Юрченко); як динамічна якість, процес усвідомлення своєї національної належності (М.О. Давидюк, Н.О. Євдокимова).

Аналіз структурних складових національної самосвідомості обумовив необхідність їх уточнення. Найбільш ґрунтовною в сучасній психології є трикомпонентна структура національної самосвідомості, що представлена когнітивним, емоційно-ціннісним та регулятивним компонентами. Специфіка

національної самосвідомості полягає в тому, що вона включає в себе пізнавальні, емоційні, регулятивні, ціннісні компоненти як стосовно ставлення особистості до себе як суб'єкта національної спільноти, так і по відношенню до нації в цілому. Виходячи з цього було введено поняття зовнішнього та внутрішнього векторів національної самосвідомості. Внутрішній вектор – це образ себе як представника своєї нації; зовнішній вектор – це образ нації, представником якої є особистість. Необхідно зазначити, що наявність двох векторів можлива лише на рівні когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів національної самосвідомості. Регулятивний компонент національної самосвідомості унеможливорює прояв зовнішнього вектору. Поведінкові прояви на рівні зовнішньої репрезентації можливо розглядати лише в контексті національної свідомості (нація як спільнота може регулювати себе, однак людина як представник нації може регулювати лише власну поведінку).

У результаті вивчення національної самосвідомості як форми суспільної свідомості було з'ясовано, що національна самосвідомість – це динамічна система, яка може зазнавати змін не лише під впливом внутрішніх, а також і під впливом зовнішніх причин. З огляду на це, можемо стверджувати, що національна самосвідомість взаємопов'язана з іншими формами суспільної свідомості. Специфіку цього зв'язку можливо встановити, досліджуючи зв'язок національної самосвідомості окремо з кожною формою суспільної свідомості. В дослідженні була здійснена спроба встановлення особливостей національної самосвідомості з урахуванням регіональної ментальності. Регіональна ментальність розуміється як система уявлень, образів, значень і смислів, яка забезпечує своєрідність сприйняття і відображення навколишньої дійсності, що закарбовується в емоційних, когнітивних і поведінкових компонентах, притаманних певній територіально-регіональній спільноті. В політико-психологічному контексті регіональна ментальність та національна самосвідомість співвідносяться як елемент та ціле. Національна самосвідомість є об'єднуючим елементом, функцією якого є утримання ідентичності великих та малих соціальних груп, що входять до складу нації. Сформована національна самосвідомість є запорукою утримання цілісності нації за рахунок оптимального співіснування різних видів ментальності (зокрема, регіональної).

На основі вищезазначеного було розроблено модель національної самосвідомості, в якій представлено внутрішню трикомпоненту структуру самосвідомості, а також зазначено зовнішній вплив, що актуалізується через взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості (рис.1).

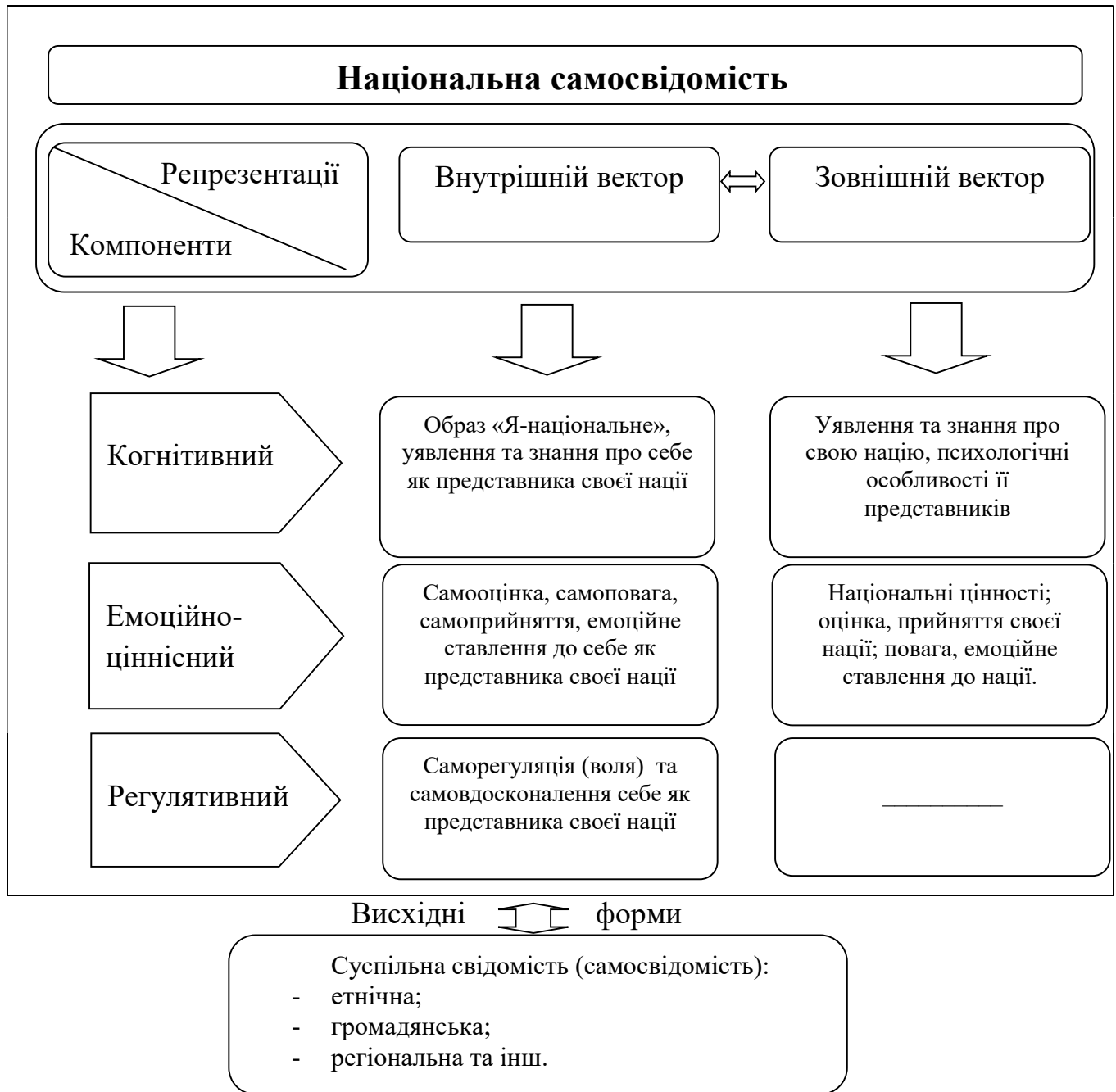

Рис.1 Модель національної самосвідомості особистості

На основі аналізу вікових особливостей студентів було з'ясовано, що студентський період життя відіграє важливу роль у суспільному процесі становлення особистості, у засвоєнні соціальних (в тому числі етнічних, національних, громадянських) функцій і ролей. Юнацький вік (18-22 років) є вирішальним періодом розвитку національної самосвідомості. У період навчання у закладі вищої освіти національна самосвідомість молодого людини розширює систему її уявлень про світ, зміцнює її місце в ньому. У студентському віці особистість вже є дорослою людиною, але саме цей період вважають сенситивним щодо формування національно свідомої особистості, впевненої у своїх можливостях та можливостях своєї національної спільноти.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних особливостей національної самосвідомості студентської молоді» висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження психологічних особливостей національної самосвідомості українських студентів, аргументовано процедури математичної обробки даних. Емпірично констатовано специфіку: приналежності респондентів до нації, етносу та регіону; семантики ключового поняття національної самосвідомості; колективної самооцінки; структури ставлення до національної спільноти. Проведено порівняльний аналіз особливостей національної самосвідомості чотирьох груп досліджуваних за регіональним принципом; встановлено співвідношення показників національної самосвідомості.

У дослідженні було застосовано такі методики: анкета з відкритими і закритими запитаннями («Анкета на визначення етнічної, національної та регіональної належності»), спрямована на вивчення приналежності до нації, етносу та регіону; психосемантичний метод, який представлено семантичним диференціалом, для визначення змістової характеристики національної самосвідомості; опитувальник національного самоставлення (модифікований опитувальник самоставлення В.В.Століна, О.Р. Пантелєєва) для визначення структури ставлення до національної спільноти; «Шкала колективної самооцінки» Р. Лухтанена та Дж. Крокера, за допомогою якої вимірювався ступінь позитивної самооцінки своєї нації.

В експерименті, який проводився протягом 2015-2017 років, взяли участь 653 респонденти – студенти віком від 19 до 23 років з різних регіонів України. За показником статі до вибірки увійшло 448 дівчат і 205 юнаків. В ході дослідження було виділено чотири групи досліджуваних: 1 група – м. Київ (113 осіб), м. Суми (51 осіб); 2 група – м. Харків (187 осіб); 3 група – м. Луцьк (142 особи); 4 група – м. Мелітополь (101 особа), м. Бердянськ (59 осіб). Досліджувані групи отримали відповідні назви: перша група – північ, друга – південь, третя – схід, четверта – захід. Приналежність міст до певного регіону визначалась адміністративним устроєм України.

Логіка емпіричного дослідження полягала у встановленні спільних та відмінних (регіональних) особливостей національної самосвідомості досліджуваних груп.

В ході емпіричного дослідження приналежності респондентів до нації, етносу та регіону було встановлено наступне: для студентів північного регіону України більш значущою є національна приналежність, для студентів західного та південного регіонів – національна та регіональна приналежність, для студентів східного регіону України – регіональна приналежність. Емоційно-ціннісні судження, що стосуються етнічної приналежності, не є вираженими у переважній більшості досліджуваних. Спільним, притаманним усім групам досліджуваних, у переважній кількості є твердження стосовно відчуття відповідальності за власний регіон.

Дослідження змістового компоненту національної самосвідомості проводилось за допомогою семантизації ключового поняття національної самосвідомості – «нація». На основі факторного аналізу було виявлено: ключове поняття національної самосвідомості оцінюється абсолютно позитивно

респондентами всіх досліджуваних груп. Спільним для всіх респондентів є те, що нація наділяється такими характеристиками, як приємна, добра, гарна, весела, дружня. Разом з тим, у психосемантичному просторі представників різних регіонів виділено специфічні фактори, які притаманні певній досліджуваній групі та виокремлюють її посеред інших (не повторюються, не мають аналогів): фактори «щастя бути вільним», «цілісність», «фемінність» є психосемантичною особливістю респондентів північного регіону України; фактор «природність» – південного регіону України; фактор «розум і молодість» – східного регіону України; фактор «щирість» – західного регіону України. Також були виокремлені фактори, що є однаковими для декількох досліджуваних груп (парні порівняння): фактори «маскулінність» та «близькість рідного» присутні у факторній картині оцінок респондентів східного та південного регіонів України; фактор «простота» наявний в факторній картині оцінок респондентів південного та північного регіонів України; фактор «шляхетність» зустрічається в факторній картині оцінок респондентів східного та західного регіонів України.

Результати діагностики колективної самооцінки українських студентів засвідчили наявність статистично значущої різниці між групами за показниками методики «Шкала колективної самооцінки». Загальною особливістю для всіх чотирьох груп досліджуваних є високі показники за шкалою приватна-колективна самооцінка. Українські студенти оцінюють свою націю цілком позитивно, на високому рівні. Нація сприймається як хороша та приваблива для значної частини українського студентства. Спільною особливістю для більшості респондентів є низькі показники за шкалою «значимість для ідентичності». Студентська молодь України вважає, що нація не відіграє важливої ролі у формуванні їхньої особистості. У результаті однофакторного дисперсійного аналізу було встановлено значущі відмінності: оцінка членства ($p < 0,001$), приватна-колективна самооцінка ($p < 0,001$), публічна-колективна самооцінка ($p < 0,001$), значимість для ідентичності ($p < 0,001$). За допомогою апостеріорного критерію (тест Дункана) здійснено попарні порівняння досліджуваних груп. Констатовано, що рівень значущості себе як представника своєї нації найвищий у респондентів північного регіону України. Студенти західного та північного регіонів в порівнянні зі студентами східного та південного регіонів більш позитивно оцінюють свою націю. Найвищі оцінки українська нація отримала від студентів західного регіону. Представники південного регіону України схильні до думки про те, що «інші» оцінюють українську націю не досить позитивно.

Діагностика структури ставлення студентів до національної спільноти показала такі результати. Статистично значущої різниці не було встановлено за наступними шкалами: «інтегральне почуття до своєї нації», «самоповага», «аутосимпатія», «очікуване ставлення від інших», «самовпевненість», «самоприйняття», «самопослідовність», «саморозуміння». Найвищі показники визначаються шкалою «інтегральне почуття до своєї нації» (84,3%), що свідчить про безумовно позитивне оцінювання українськими студентами своєї нації. У прийнятті рішень молоді українці схильні до самокерівництва та самопослідовності (72,9%), тобто у значній мірі контролюють свої дії та наміри, схильні діяти раціонально. Сприймаючи себе як окрему соціальну групу,

переважна більшість українців (77,1%) довіряє собі та схвалює свої вчинки. Досить чітко виражена ознака за шкалою «аутосимпатія» (73,9 %), що свідчить про позитивне ставлення українців до власної національної спільноти. Знижені показники за шкалою «самовпевненість» (61,1%) свідчать про те, що сучасна українська молодь не цілком впевнена в силах своєї нації. У більшості кількості респондентів наявний середній рівень поваги до своєї нації (60,0%). Знижені показники за шкалою «саморозуміння» (48,8%) вказують на те, що значна кількість українських студентів погано розуміє свої національно-психологічні риси. Найнижчі показники фіксуються за шкалою «очікуване ставлення від інших» (41,2%). Більшість досліджуваних вважають, що представники інших націй не можуть ставитися до їх власної з повагою та не сприймають її позитивно.

Статистично значущу різницю було встановлено за показниками «самоінтерес» ($p < 0,001$) та «самозвинувачення» ($p < 0,001$). Студенти західного та північного регіонів проявляють значно більшу зацікавленість до своєї нації та національного в собі, ніж студенти східного та південного регіонів. Студенти західного регіону менше за інших звинувачують свою націю, в той час як студенти південного регіону більше за інших звинувачують свою націю.

Аналіз отриманих даних дав змогу виділити показники національної самосвідомості, що мають низькі показники, зокрема: «значимість нації для ідентичності», «національне саморозуміння», «національне самозвинувачення», «очікуване ставлення від інших». Було встановлено кореляції визначених показників з іншими компонентами національної самосвідомості (значимі на рівні $p \leq 0,01$): значимість нації для ідентичності корелює з відчуттям відповідальності за свою націю ($r=0,345$), відчуттям гордості за свою націю ($r=0,313$), національною аутосимпатією ($r=0,333$), очікуваним ставленням від інших ($r=0,311$), самоінтересом ($r=0,355$), самоприйняттям ($r=0,372$) та самозвинуваченням ($r=-0,301$); національне саморозуміння корелює з національною самоповагою ($r=0,417$); національне самозвинувачення корелює з відчуттям гордості за свою націю ($r=-0,421$), національною аутосимпатією ($r=-0,572$), очікуваним ставленням від інших ($r=-0,363$), національним самоінтересом ($r=-0,494$); очікуване ставлення від інших корелює з національним самоінтересом ($r=0,641$), національним самосприйняттям ($r=0,411$), з відчуттям поваги ($r=0,487$) та гордості за свою націю ($r=0,465$).

Виявлені змістові характеристики національної самосвідомості студентської молоді України стали підґрунтям для визначення психологічних особливостей формування національної самосвідомості студентів та були покладені в основу розробки програми формування національної самосвідомості студентської молоді України.

У третьому розділі **«Програма формування національної самосвідомості студентської молоді»** визначено психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді; розроблено та емпірично перевірено ефективність програми формування національної самосвідомості.

На основі результатів, отриманих в ході констатувального експерименту, було визначено особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України. Отже, особливістю формування національної

самосвідомості студентів є необхідність підвищення низьких показників її компонентів. Аналіз співвідношення показників національної самосвідомості дав змогу врахувати особливості її формування. Таким чином, при формуванні національної самосвідомості українського студента необхідно сприяти: інтенсифікації відчуття відповідальності за свою національну спільноту, зацікавленості та симпатії до своєї нації, усвідомленню власних національно-психологічних рис; зменшенню впливу установки самозвинувачення. Ще однією особливістю формування національної самосвідомості було визначено врахування регіональних особливостей національної самосвідомості. Було висунуто гіпотезу, що підвищення рівня національної самосвідомості буде відбуватись значно швидше та ефективніше за умови врахування психологічних особливостей (національні почуття, думки, цінності) кожної регіональної ментальності України.

На основі аналізу відмінностей психологічних особливостей національної самосвідомості студентів представлено специфіку формування національної самосвідомості регіональної ментальності, яка реалізується в рекомендаціях щодо реалізації програми формування національної самосвідомості студентської молоді.

Для представників західного регіону України притаманна варіативність субетнічної приналежності. Рекомендацією при впровадженні програми є пояснення студентам явища поліетнічності та функції нації, яка полягає в інтегруванні різних етнічних та субетнічних груп. Основний зміст повідомлень: самобутність, культура, традиції певного субетносу не протиставляються нації; кожна субетнічна група є невід'ємною частиною нації та додає їй своєрідності. Врахування цієї особливості сприятиме гармонійному співіснуванню національної та субетнічної ідентичностей (з домінуванням національної) у представників західного регіону України.

Особливістю представників регіональної ментальності сходу України, яка має бути врахована в процесі формування національної самосвідомості, є переважання регіональної приналежності. Рекомендація при впровадженні програми полягає в поясненні студентам явища регіональної ментальності та функції нації, яка полягає в інтегруванні різних регіональних груп зі своєю культурою та звичаями.

Психологічною особливістю національної самосвідомості представників південного регіону України є високий рівень національного самозвинувачення. Студенти цієї регіональної ментальності більше за інших звинувачують свою націю в життєвих негараздах, що має бути враховано при формуванні національної самосвідомості. В цьому контексті основною рекомендацією є сприяння підвищенню рівня національної самооцінки студентів, формування відчуття гідності та гордості за свою країну (приклад: лекції та бесіди про героїчні сторінки української історії, про відомих українських вчених, митців, спортсменів тощо).

Особливістю представників півночі України є найвищі показники національної самосвідомості порівняно з представниками інших регіональних ментальностей. Рекомендацією є сприяння трансформації ідеї про самоцінність і значущість себе як представників нації в ідею інтеграції та консолідації

суспільства. Досить важливим в цьому контексті є формування міжрегіональної толерантності: знаходження спільного між представниками різних регіональних ментальностей, аналіз упереджених думок.

Загальною рекомендацією при впровадженні програми формування національної самосвідомості студентської молоді є врахування психосемантичних особливостей представників регіональної ментальності. Враховуючи систему значень представників певної регіональної ментальності, ефективність сприйняття лекційного матеріалу може підвищуватись. Семантична близькість суджень та оцінок породжує у членів розвивальної групи ефект «ага-реакції», що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Вищеперераховані особливості було враховано при складанні програми формування національної самосвідомості. Програму розроблено таким чином, що вона охоплює особливості всіх регіональних ментальностей. Однак, зазначені регіональні особливості дають змогу ведучому робити «акценти» на тих лекціях чи тренінгових вправах, які співвідносяться з регіональними особливостями студентської аудиторії.

Програма формування національної самосвідомості «Україна - єдина в багатоманітності» базується на принципах єдності свідомості і діяльності, системності та проблемного навчання, ціннісно-сміслового самовизначення, інноваційності та рефлексивності, синергійного взаємозв'язку розвитку національної самосвідомості та особистісного розвитку.

Під формуванням національної самосвідомості розуміється ненав'язливий спосіб демонстрації способу ефективної адаптації особистості до нових умов життя в сучасному світі. Формування національної самосвідомості має відбуватись не в площині «насаджування ідей», а в площині конструювання нового смислу самим суб'єктом. Ідея значущості та необхідності національної самосвідомості як феномену має з'явитись у студентів не стільки під впливом лекцій, тренінгових вправ тощо, скільки від утворення індивідуальних значень та смислів в площині національного.

Зміст та функції програми «Україна - єдина в багатоманітності», метою якої є формування національної самосвідомості українських студентів, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Зміст програми формування національної самосвідомості студентської молоді
«Україна - єдина в багатоманітності»

І етап Вступна частина (6 год.: 1-3 заняття)	Змістове забезпечення	Міні-лекція «Україна – на перехресті двох цивілізаційних світів», дискусія «Шлях України», психомалюнок «Портрет української нації», бесіда «Героїчні події та особистості української історії», психологічна вправа «Зустріч українців минулого, сьогодення і майбутнього», міні-лекція «Українська ментальність. Національний характер», психологічна гра «Психодіагностичний висновок. Досліджуваний - Українець».
	Функції	Актуалізація знань про українську націю, її історичне минуле, особливості національного характеру. Створення умов для самопізнання та самоусвідомлення себе як представника національної спільноти.

Продовження таблиці 1

II етап Основна частина (12 год.: 4-9 заняття)	Змістове забезпечення	Міні-лекція «Націоналізм і патріотизм», дискусія «Де закінчується здорова любов до своєї нації і розпочинаються хворобливі її форми?», міні-лекція «Етнічна нація vs політична нація», обговорення книги «Чому нації занепадають?» (Д. Аджемоглу, Д. Робінсон), міні-лекція «Національні стереотипи», дискусія «Образ ворога - захисна реакція нації. Чи потрібна?», психологічна гра «Суд над українцем», психологічна вправа «Образ українців очима інших», психологічна гра «Рятувальний човен», міні-лекція «Усвідомлення людиною етнічної, національної, регіональної ідентичностей», психологічна вправа «Ти не українець, якщо...», міні-лекція «Регіональна ментальність. Що це?», бесіда «Регіональні протиріччя. Міф чи реальність?», моделювання ситуації «Нетолерантний представник іншої регіональної ментальності».
	Функції	Сприяння розвитку національної саморефлексії, критичного мислення, формування патріотизму, національної та міжрегіональної толерантності.
III етап Завершаль на частина (6 год.: 10-12 заняття)	Змістове забезпечення	Міні-лекція «Національна єдність як безумовна цінність українського народу», дискусія «Революція гідності або як ми подолали стереотип «Моя хата з краю», творчий конкурс Написання інструкції «Як зберегти цілісність української нації», бесіда «Перспективи розвитку української нації», психологічна вправа (метод метафоричних карт) «Життєвий задум України», психологічна гра (робота в мікро-групах) «Ключ до інтеграції».
	Функції	Актуалізація активної життєвої позиції, усвідомлення суспільної значущості власної діяльності, сприяння усвідомленню зв'язку між національною самосвідомістю кожної особистості та розвитку нації загалом.

Апробація програми формування національної самосвідомості була проведена на базі Київського університету імені Бориса Грінченка серед студентів четвертого року навчання спеціальності «Практична психологія». Для одержання надійних і валідних результатів формувального експерименту було сформовано дві групи: експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ). Експериментальна група, у якій запроваджувалася програма формування національної самосвідомості, складалася з 22 студентів четвертого курсу. До складу контрольної групи, у якій спеціальна розвивальна робота не проводилася, увійшло також 22 студенти четвертого курсу. Загальну вибірку формувального експерименту склали 44 респонденти.

Програму реалізовано в межах факультативної роботи зі студентами. В ході формувального експерименту студенти експериментальної групи протягом трьох місяців другого семестру 2016-2017 навчального року відвідували одне заняття на тиждень. Таким чином, в експериментальній групі тривалість спрямованого навчального впливу склала 24 академічні години (по дві академічні години кожне заняття). На самостійне опрацювання було відведено 6 академічних годин. Отже, тривалість програми становила 30 академічних годин.

В якості критерію ефективності впровадженої програми було прийнято появу позитивної динаміки за компонентами національної самосвідомості, що мали найнижчі показники, експліковані в ході констатувального експерименту. Таким чином, індикаторами динаміки компонентів національної самосвідомості студентів виступили кількісні зміни показників за шкалами «саморозуміння», «очікуване ставлення від інших» (Методика національного самоставлення), «значимість для ідентичності» (Шкала колективної самооцінки).

Оцінювання впливу формувальної програми було здійснено шляхом проведення послідовних психодіагностичних зрізів. Перший зріз було спрямовано на фіксацію показників розвиненості основних компонентів національної самосвідомості досліджуваних експериментальної та контрольної груп до початку формувального впливу. Другий зріз відображав динаміку змін за показниками розвиненості компонентів національної самосвідомості в експериментальній та контрольній групах після завершення експерименту.

Аналіз результатів формувального експерименту дослідження виявив якісні та кількісні зміни показників національної самосвідомості (саморозуміння, очікуване ставлення від інших, значимість для ідентичності) в експериментальних та контрольних групах. Це дозволило зробити висновок про те, що сприяння розвитку національної самосвідомості студентів можливе саме за умови належної організації процесу формування національної самосвідомості під час навчання у вищій школі.

Для статистичної перевірки значущості відмінностей у контрольній та експериментальній групах по закінченню формувального експерименту був застосований t-критерій Стюдента.

Констатовано, що у вибірці студентів експериментальної групи відбулись суттєві зміни досліджуваних показників національної самосвідомості. Спостерігається різниця між показниками рівня національного саморозуміння (до формувального експерименту – 2,3, після – 2,9; $p \leq 0,01$). За шкалою очікуваного ставлення від інших відбулися зрушення у напрямку збільшення (до формувального експерименту – 9,3, після – 10,1; $p \leq 0,05$). Позитивну динаміку встановлено за шкалою значимість для ідентичності (до формувального експерименту – 3,4, після – 3,8; $p \leq 0,01$).

Таким чином, на основі аналізу змін у показниках досліджуваних компонентів національної самосвідомості (що були обрані з огляду на низькі показники, експліковані в ході констатувального експерименту) було встановлено, що в експериментальній групі на статистично достовірному рівні значущості за t-критерієм Стюдента після формувального експерименту показники шкал «національне саморозуміння», «очікуване ставлення від інших» та «значимість для ідентичності» кількісно збільшилися. У студентів контрольної групи значних змін не відбулося.

Вищенаведені результати підтверджують ефективність і доцільність використання розробленої та апробованої в дисертаційному дослідженні програми формування національної самосвідомості студентської молоді України.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження психологічних особливостей формування національної самосвідомості студентської молоді України дає підстави зробити такі висновки:

1. У дисертації національна самосвідомість розглядається як форма суспільної свідомості, що має соціально-політичне походження – з одного боку, і етнічно-культурне підґрунтя – з іншого; виникає в процесі суспільного буття та життєдіяльності нації. Національна самосвідомість розглядається як рефлексивний рівень національної свідомості.

Уточнено модель національної самосвідомості, що представлена когнітивним, емоційно-ціннісним та регулятивним компонентами. У когнітивному та емоційно-ціннісному компонентах виділено зовнішню та внутрішню репрезентацію (вектори). Внутрішній вектор – це образ себе як представника своєї нації; зовнішній вектор – це образ нації, представником якої є особистість.

Зазначено, що національна самосвідомість як форма суспільної свідомості може зазнавати змін не лише під впливом внутрішніх, а також і під впливом зовнішніх причин (вплив етнічної самосвідомості, регіональної ментальності тощо). Національна самосвідомість є об'єднувальним елементом, функцією якого є утримання оптимального рівня співіснування різних видів ментальності, зокрема, регіональної.

З'ясовано, що найбільш сенситивном віком для становлення національної самосвідомості є, переважно, юнацький вік, якому відповідає період студентства. У період навчання у закладі вищої освіти національна самосвідомість молоді людини розширює систему її уявлень про світ, зміцнює її місце в ньому.

Під формуванням національної самосвідомості розуміється ненав'язливий спосіб демонстрації способу ефективної адаптації особистості до нових умов життя в сучасному світі. Формування національної самосвідомості відбувається не в площині «насадження ідей», а в площині конструювання нового смислу самим суб'єктом.

2. У результаті емпіричного дослідження змістових характеристик національної самосвідомості констатовано, що для студентської молоді національна та регіональна приналежність більш значущі порівняно з етнічною приналежністю. Нація сприймається як хороша та приваблива для значної частини українського студентства, однак не відіграє важливої ролі у формуванні їхньої особистості. Рівень значущості себе як представника своєї нації найвищий у респондентів північного регіону України. Студенти західного та північного регіонів, порівняно зі студентами східного та південного регіонів, більш позитивно оцінюють свою націю. Представники південного регіону України схильні вважати, що «інші» оцінюють українську націю не досить позитивно. Загалом українські студенти характеризуються високим рівнем самоінтересу та прийняття себе, здатні керувати своїм життям, мають достатній рівень самоповаги та самовпевненості. Разом з тим молоді українці демонструють схильність до самозвинувачення, а також погано розуміють свою націю. Найбільш «слабким» місцем у структурі самостворення є орієнтація на сприйняття своєї нації ззовні:

значна кількість українців вважає, що інші національні спільноти не можуть оцінити їх власну високо позитивно.

3. Визначено психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: необхідність сприяння інтенсифікації відчуття відповідальності за свою національну спільноту, зацікавленості та симпатії до своєї нації, усвідомленню власних національно-психологічних рис; врахування регіональних особливостей національної самосвідомості, а саме: варіативності субетнічної приналежності – для студентів західного регіону України, високих показників значущості себе як представників національної спільноти – для студентів північного регіону України, домінування регіональної приналежності – для студентів східного регіону України, високого рівня національного самозвинувачення – для студентів південного регіону України

4. Розроблено й апробовано програму формування національної самосвідомості студентської молоді України. Розроблена та впроваджена формувальна програма показала високу ефективність та підтвердила можливість посилення психологічних умов, створення та реалізація яких веде до підвищення показників компонентів національної самосвідомості студентів. Особливістю програми є її спрямованість на підвищення рівня компонентів національної самосвідомості з урахуванням особливостей регіональних ментальностей.

Порівняльний аналіз динаміки показників за досліджуваними параметрами компонентів національної самосвідомості до та після формувального експерименту показав, що в експериментальній групі, порівняно із контрольною, відбулися значні кількісні зрушення. Констатовано статистичну значущість відмінностей у контрольній та експериментальній групах по закінченню формувального експерименту.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді України. Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні співвідношення національної самосвідомості з іншими формами суспільної свідомості (етнічної, громадянської, політичної тощо), удосконалення психодіагностичного інструментарію дослідження національної самосвідомості особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гафіатуліна А. В. Визначення національної, етнічної та регіональної приналежності студентської молоді різних регіонів України / А. В. Гафіатуліна // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 37(3), Том II (22): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К.: Гнозис, 2017. – С. 344–350.

2. Гафіатуліна А. В. Семантична диференціація ключового поняття національної самосвідомості студентів [Електронний ресурс] / А. В. Гафіатуліна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2017. –

Вип. 2. – Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_2_4

3. Гафіатуліна А. В. Навчально-розвивальна програма формування національної самосвідомості студентської молоді України / А.В. Гафіатуліна // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісяч. наук.-метод. журн. – 2017. – № 6 (61) червень. – С. 51–56.

4. Гафіатуліна А. В. Структура ставлення українських студентів до національної спільноти / А.В. Гафіатуліна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2017. – Вип. 3. Том 2. – С. 20–24.

5. Гафіатуліна А. В. Регіональні особливості колективної самооцінки студентами своєї національної спільноти / А.В. Гафіатуліна // Вісник Одеського національного університету ім. Мечникова. Психологія. – 2017. – Том 22. Вип. 2 (44). – С. 27–35.

6. Гафіатуліна А. В. Теоретичні аспекти вивчення національної самосвідомості / А.В. Гафіатуліна // [«Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки»]: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет – конференції. 2 лютого - 1 березня 2012 р., Одеса, ОНУ. – Режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5018.0;wap2>

7. Гафіатуліна А. В. Прогностична функція етнопсихології / А.В. Гафіатуліна // Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія в сучасному світі: збірник наукових праць / за ред.: С.Б. Кузікової, І.М. Щербакової, Н. О. Пасічник. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 21–24.

8. Гафіатуліна А. В. Регіональні ментальності України в соціальному контексті / А.В. Гафіатуліна // Соціальна робота як чинник гуманізації суспільного буття: український та міжнародний досвід : матеріали Міжнародної науково-практичної конф. (Чернігів, 3-4 грудня 2010 р.) / редкол.: Андрущенко В. П. та ін.. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2010. – С. 18–20.

9. Гафіатуліна А. В. Психосемантичні особливості регіональних ментальностей України / А. В. Гафіатуліна // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конф.: 20 квітня 2011. – Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України ГУОН (КМДА), Київ. Університет імені Бориса Грінченка, Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Бориса Грінченка. – К., 2011. – С. 227–230.

10. Гафіатуліна А. В. Україні – 20 років. Психологічний аналіз / А. В. Гафіатуліна // Мистецтво жити разом. Конкурс наукових робіт і статей : збірник відзначених праць / ред. упоряд.: О. Шокало. – Київ : Укр. письменник, 2012. – С. 9–14.

11. Гафіатуліна А. В. Міжрегіональна толерантність: аспект становлення національної свідомості / А.В. Гафіатуліна // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: III Міжнародна науково-теоретична конференція (19-20 травня 2011 року): зб. матеріалів / за заг. ред. Сауха П.Ю. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 228–229.

АНОТАЦІЇ

Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017.

У дисертації досліджено національну самосвідомість як форму суспільної свідомості, що має соціально-політичне походження – з одного боку, і етнічно-культурне підґрунтя – з іншого; розглядається як рефлексивний рівень національної свідомості. Уточнено модель національної самосвідомості, що представлена когнітивним, емоційно-ціннісним та регулятивним компонентами. У когнітивному та емоційно-ціннісному компонентах виділено зовнішню (образ нації, представником якої є особистість) та внутрішню (образ себе як представника своєї нації) репрезентації.

Висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження національної самосвідомості студентської молоді України; розкрито психологічні особливості національної самосвідомості студентів, що є представниками північної, південної, західної та східної регіональних ментальностей України; визначено спільні та специфічні характеристики нації у національній самосвідомості українських студентів; досліджено особливості колективної самооцінки українських студентів; здійснено аналіз структури ставлення до своєї нації українськими студентами; розроблено й апробовано програму розвитку національної самосвідомості студентської молоді України.

Визначено особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: необхідність сприяння інтенсифікації відчуття відповідальності за свою національну спільноту, зацікавленості та симпатії до своєї нації, усвідомленню власних національно-психологічних рис; зменшення впливу настанови до самозвинувачення; врахування регіональних особливостей національної самосвідомості, зокрема, її психосемантичної специфіки.

Ключові слова: національна самосвідомість, національна свідомість, етнічна свідомість, суспільна свідомість, ментальність, регіональна ментальність, структура національної самосвідомості, формування самосвідомості, студентський період життя, юнацький вік, психосемантика, психологічні особливості.

Гафиатулина А.В. Психологические особенности формирования национального самосознания студенческой молодежи Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию особенностей формирования национального самосознания студенческой молодежи Украины. Национальное

самосознание рассматривается как форма общественного сознания, что имеет социально-политическое происхождение – с одной стороны, и этнически-культурное основание – с другой; определяется как рефлексивный уровень национального сознания.

В ходе теоретического анализа уточнено модель национального самосознания, которая представлена когнитивным, эмоционально-ценностным и регулятивным компонентами. В когнитивном и эмоционально-ценностном компонентах выделено внешнюю и внутреннюю репрезентацию (векторы). Внутренний вектор – это образ себя как представителя своей нации; внешний вектор – это образ нации, представителем которой является личность.

Установлено, что наиболее сенситивный возраст для становления национального самосознания является, преимущественно, юношеский возраст, которому соответствует период студенчества. Формирование национального самосознания происходит не в плоскости «насаждения идей», а в плоскости конструирования нового смысла самим субъектом.

В результате эмпирического исследования психологических особенностей национального самосознания констатировано, что для студенческой молодежи национальная и региональная принадлежность более значимые по сравнению с этнической принадлежностью. Нация воспринимается как хорошая и привлекательная для значительной части украинского студенчества, однако не играет важной роли в формировании их личности. Уровень значимости себя как представителя своей нации самый высокий у респондентов северного региона Украины. Студенты западного и северного регионов, по сравнению со студентами восточного и южного регионов, более положительно оценивают свою нацию. Представители южного региона Украины склонны считать, что «другие» оценивают украинскую нацию весьма позитивно. В целом украинские студенты характеризуются высоким уровнем самоинтереса и принятия себя, способны управлять своей жизнью, имеют достаточный уровень самоуважения и самоуверенности. Вместе с тем молодые украинцы демонстрируют склонность к самообвинению, а также плохо понимают свою нацию. Наиболее «слабым» местом в структуре самоотношения является ориентация на восприятие своей нации извне: значительное количество украинских студентов считает, что другие нации не могут оценить их собственную высоко положительно.

Определены психологические особенности формирования национального самосознания студенческой молодежи Украины: необходимость интенсификации чувства ответственности за свою нацию, заинтересованности и симпатии к своей нации, осознание собственных национально-психологических черт; уменьшение влияния установки к самообвинению; учета региональных особенностей национального самосознания, в частности, психосемантической специфики.

Разработана и апробирована программа формирования национального самосознания в студенческом возрасте. Программа показала высокую эффективность и подтвердила возможность усиления психологических условий, создание и реализация которых ведет к повышению показателей компонентов национального самосознания студентов. Особенностью программы является ее

направленность на повышение уровня компонентов национального самосознания с учетом особенностей региональной ментальности.

Ключевые слова: национальное самосознание, национальное сознание, этническое сознание, общественное сознание, ментальность, региональная ментальность, структура национального самосознания, формирование самосознания, студенческий период жизни, юношеский возраст, психосемантика, психологические особенности.

Gafiatulina A.V. Psychological peculiarities of formation of national self-consciousness of Ukrainian students. – The manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Science in Psychology, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2017.

The dissertation is devoted to the psychological peculiarities of formation of Ukrainian students' national self-consciousness. National self-consciousness is presented as a form of social consciousness with socio-political origin – on the one hand, and ethno-cultural background – on the other. It is considered as a reflexive level of national consciousness. The structural model of national self-consciousness is specified and presented. It includes such components: cognitive, emotional-valuable and regulatory. The external (the image of the nation) and the internal (national self-image) representations are highlighted in the cognitive and emotional-valuable components.

The psychological peculiarities of the national self consciousness of students from the northern, southern, western and eastern regions of Ukraine are revealed; the common and specific characteristics of the nation in the national self-consciousness of Ukrainian students are determined; the features of collective self-assessment of Ukrainian students are researched; the analysis of the structure of the attitude towards nation by Ukrainian students is presented. The program of development of national self-consciousness of student youth of Ukraine was developed and approved.

The peculiarities of formation of Ukrainian students' national self-consciousness are considered as intensification of responsibility for their national community, interest and sympathy for their nation, awareness of their own national-psychological features; reduction of the influence of self-prosecution; taking into consideration regional peculiarities of national self-consciousness, in particular, psychosemantic specificity.